

УДК 343.293

ІНСТИТУТ АМНІСТІЇ В УКРАЇНІ: ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ

Г. Мартинишин

*Львівський інститут економіки і туризму,
вул. М. Менцинського, 8, Львів, Україна, 79000,
e-mail: martynyshyn_g@ukr.net*

Розглянуто окремі питання застосування інституту амністії в Україні. Проаналізовано чинне законодавство та низку законопроектів про амністію, з'ясовано причини прийняття таких законів та критерії, що беруть за основу при визначенні категорій осіб, які підлягають звільненню. Обґрунтовано необхідність застосування амністії лише щодо осіб, які вчинили злочини невеликої і середньої тяжкості після відбуття ними не менше як $\frac{3}{4}$ строку призначеного покарання. Запропоновано зміни, спрямовані на вдосконалення законодавчого регулювання застосування амністії в Україні з урахуванням інтересів потерпілого від злочину, з огляду на те, що засуджений на момент звільнення на підставі закону про амністію міг ще не відшкодувати заподіяну матеріальну та/або моральну шкоду потерпілому, а його звільнення без згоди на це потерпілої особи може призвести до неможливості відшкодування шкоди у майбутньому. Зроблено висновок про те, що амністію не можна використовувати як засіб для розвантаження переповнених на сьогодні кримінально-виконавчих установ.

Ключові слова: суспільна небезпека, злочин, покарання, потерпілий.

Справедливе призначення особі покарання за вчинення злочину завжди було пріоритетним завданням правової держави у боротьбі зі злочинністю. І сьогодні Україна, яка відповідно до Конституції є правовою державою, взявши курс на інтеграцію з Європейським Союзом, повинна визначити головним своїм завданням захист прав та законних інтересів її громадян. Можна погодитися із тим, що чинні закони є не зовсім досконалими, потребують внесення змін і що певною мірою їх потрібно узгодити «європейськими стандартами». Однак проведена гуманізація кримінального і кримінального процесуального законодавства не лише не сприяла захисту прав потерпілих, але й призвела до того, що злочинець або часом уникає покарання, або йому призначають більш м'яке покарання, ніж те, яке необхідне для його виправлення чи запобігання вчинення ним або іншими особами злочинів. Відповідно до закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» відбулося зменшення строків та розмірів покарань, передбачених у санкціях; заміна більш суворого виду покарання менш суворим; Кримінальний кодекс України доповнено ст. 69-1, в якій значно, що за наявності обставин, що пом'якшують покарання та відсутності обставин, що його обтяжують, а також при визнанні обвинуваченим своєї вини, строк або розмір покарання не може перевищувати двох третин максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого відповідною санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини Кримінального кодексу України, що привело до огульного застосування судами цієї норми; потерпілому ж для захисту своїх інтересів право на безоплатну правову допомогу у новому Кримінальному процесуальному кодексі так і не було передбачено, хоча обвинуваченому таке

право надається. Водночас підкреслимо, що головним завданням держави має залишатися захист прав потерпілих, оскільки саме держава не забезпечила безпеку своїх громадян від протиправних посягань. Такий захист повинен проявлятися не лише у запобіганні вчинення нових злочинів, але й у невідворотності кримінальної відповідальності та покарання за вже вчинені злочини.

Не відкидаючи необхідності існування інституту амністії, хотіли б зазначити, що чинні закони України про амністію на сьогодні далекі від досконалості: в них не лише порушена системність та логіка викладу; не забезпечено інтересів потерпілої особи, наприклад, щодо відшкодування шкоди, завданої злочинцем; не враховано ступінь суспільної небезпечності злочину, у зв'язку з чим взагалі нівелюється сама мета покарання. Практику прийняття таких законів, без сумніву, потрібно змінювати.

З огляду на вищенаведене, вважаємо за необхідне висловити пропозиції щодо вдосконалення врегулювання цього питання на законодавчому рівні. Зокрема, пропонуємо по-новому підійти до застосування інституту амністії в Україні з урахуванням інтересів потерпілої особи.

Кримінально-правові проблеми застосування інституту амністії стали предметом досліджень відомих українських та зарубіжних учених, зокрема: В. Бурдіна, О. Левашової, А. Музики, Т. Ніколаєнко, А. Осяк, С. Рзаєвої, Е. Скутіної, А. Фільченка, О. Чепелюк, С. Школи та ін. Віддаючи належне напрацюванням науковців, потрібно зазначити, що багато питань залишаються спірними, а окремі – не дослідженими взагалі. Вищенаведене зумовлює необхідність подальшого проведення дослідження інституту амністії в Україні.

З часу проголошення незалежності України Верховною Радою було прийнято закон «Про застосування амністії в Україні» та 11 законів про амністію, які є чинними і сьогодні. Вперше закон про амністію був прийнятий 21 листопада 1996 року № 533/96-ВР і мав назву «Про амністію осіб, які брали участь у масових акціях протесту проти несвоєчасних виплат заробітної плати, пенсій, стипендій та інших соціальних виплат». Відповідно до положень цього закону передбачалося звільнення від покарання осіб, котрі організували або брали активну участь у групових діях, що порушують громадський порядок; захоплювали державні або громадські будівлі чи споруди; блокували транспортні комунікації, але лише за умови, що вчинені ними дії були пов'язані з протестом проти несвоєчасних виплат заробітної плати, пенсій, стипендій та інших соціальних виплат.

Наступний закон про амністію, прийнятий 26 червня 1997 року № 401/97-ВР, був приурочений до першої річниці Конституції України. І з того часу Верховна Рада України почала приймати закони про амністію майже щороку. Вказаний закон, зокрема, передбачав звільнення від покарання у виді позбавлення волі та інших покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, певної категорії осіб (серед них: неповнолітніх, вагітних жінок, інвалідів, учасників ліквідації аварії на ЧАЕС і т. д.), засуджених за злочини, що не є тяжкими, та також можливість звільнення від відбування покарання цієї ж категорії осіб, засуджених за вчинення тяжких злочинів до позбавлення волі та інших покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, якщо на день набрання чинності законом вони відбули не менше половини призначеного строку покарання.

Окрім того, згаданим законом передбачалося звільнення від покарання осіб, засуджених за умисні злочини, що не є тяжкими, а також осіб, засуджених за злочини, вчинені з необережності, до позбавлення волі, якщо на день набрання чинності законом вони відбули не менше третини призначеного строку покарання.

У ст. 5 закону законодавець закріпив можливість звільнення від покарання осіб, засуджених уперше за тяжкі злочини до позбавлення волі на строк до шести років включно та інших видів покарання, якщо вони на день набрання чинності цим законом відбули не менше половини призначеного строку покарання. В наступних статтях ідеться про звільнення з дисциплінарних батальйонів осіб, засуджених уперше, якщо на день набрання чинності законом вони відбули не менше третини призначеного строку покарання, та з місць позбавлення волі осіб, засуджених уперше, не відбута частина покарання у яких на день набрання чинності законом становить менше одного року. Однак законодавець чомусь не вказує ні на форму вини, з якою було вчинено злочин, ні на ступінь тяжкості вчиненого злочину для такого звільнення.

У ст. 8 вищезгаданого закону зазначено про можливість скоротити невідбуту частину покарання наполовину особам, засудженим до позбавлення волі за умисні злочини, що не є тяжкими, незалежно від призначеного строку покарання, якщо вони на день набрання чинності законом відбули не менше третини призначеного строку покарання, а також особам, засудженим за тяжкі злочини на строк до десяти років включно, якщо вони на день набрання чинності законом відбули не менше половини призначеного строку покарання. Варто зазначити, що відповідно до положень цього закону (ст. 12, 13) амністію могли застосовувати не лише суди, але й органи дізнання та досудового слідства – щодо осіб, справи і матеріали про злочини яких перебували у провадженні цих органів. Так, у ст. 9 законодавець вказав на необхідність «закрити слідчі справи і справи, що не розглянуті судами, про порушення, вчинені до набрання чинності цим законом особами, які підпадають під дію ст. 1 цього закону (неповнолітні, вагітні, ветерани війни, інваліди першої та другої груп і т. д.), крім справ про порушення, пов'язані з незаконним усиновленням (удочерінням) дітей, оформленням опікунства над ними».

Підсумовуючи вищенаведене, доходимо до висновку, що закон про амністію, прийнятий 26 червня 1997 року № 401/97-ВР, (і наступні закони аж до 2014 року) передбачав 3 форми звільнення: 1) звільнення від покарання; 2) звільнення від відбування покарання; 3) звільнення від кримінальної відповідальності.

Закон України «Про амністію» від 24 липня 1998 року № 61-XIV майже повністю продублював положення закону «Про амністію» від 26 червня 1997 року № 401/97-ВР. Згодом, 11 травня 2000 року, був прийнятий ще один закон № 1713-III про амністію, положення якого суттєво не відрізнялися від попередніх. Нововведенням цього закону стало положення про заміну невідбутої частини покарання у виді позбавлення волі на умовне засудження з іспитивним строком до трьох років особам, уперше засудженим до позбавлення волі, в яких невідбута частина покарання на день набрання чинності законом становила менше трьох років, крім осіб, які відбули менше половини призначеного вироком суду основного покарання. Також у законі з'явилося положення про можливість звільнення від покарання у виді позбавлення волі для осіб, у яких не відбута частина покарання на день набрання чинності законом становила менше шести місяців, окрім осіб, засуджених за особливо небезпечні злочини проти держави, бандитизм, умисне вбивство за обтяжуючих обставин.

До десятої річниці проголошення незалежності України було приурочено прийняття закону «Про амністію» від 05 травня 2001 року № 2593-III. Цей закон теж текстואльно і змістовно близький до попередніх, за винятком таких положень:

– положення про те, що особа може бути звільнена від покарання у виді позбавлення волі, якщо невідбута частина її строку покарання на день набрання

чинності законом становить менше десяти місяців (а не шести, як було у попередньому);

– положення про те, що звільненню від кримінальної відповідальності підлягають особи, справи щодо яких розглянуті судами, але вироки не набрали законної сили, про злочини, вчинені до набрання цим законом чинності, та жінки, які вчинили злочини, що не є тяжкими, за які передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк до п'яти років включно.

У 2003, 2005, 2007, 2008, 2011 роках знову були прийняті чергові закони про амністію: одні доповнювали, а інші скасовували перелік осіб, яким може бути скорочена невідбута частина покарання; уточнювалися окремі положення, що стосувалися віку та категорій осіб, які могли бути звільнені від кримінальної відповідальності та покарання тощо. Суттєвим доповненням можна назвати лише положення закону «Про амністію» від 19 квітня 2007 року № 955-V, яке надавало право на звільнення від покарання у виді позбавлення волі та інших покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, не просто батькам дитини, а лише тим, котрі на день набрання чинності цим законом мають дітей, яким не виповнилося 18 років, або дітей-інвалідів незалежно від їх віку і не позбавлені батьківських прав, засуджених за умисні злочини, за які законом передбачено покарання менш суворе, ніж позбавлення волі на строк не більше п'яти років, та за злочини, вчинені з необережності, за які законом передбачено покарання менш суворе, ніж позбавлення волі на строк не більше десяти років.

У 2014 році Верховна Рада України прийняла новий закон про амністію. На відміну від попередніх законів про амністію, він не передбачав звільнення від кримінальної відповідальності та від покарання, а лише звільнення від відбування покарання. У законі також з'явилося положення про можливість звільнення від відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк та від інших покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, осіб, засуджених за будь-які злочини, які не поєднані з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я, якщо вони на день набрання чинності законом відбули не менше однієї чверті призначеного строку основного покарання.

На сьогодні зареєстровано проект закону «Про амністію у 2015 році», який пройшов перше читання, та проект закону «Про амністію у 2016 році», який вже подано на підпис Президентові. Але вкотре підхід законодавця до застосування інституту амністії в Україні, на жаль, не змінився: амністія продовжує застосовуватися до осіб, які вчинили умисні тяжкі злочини, в тому числі і до осіб, які вчинили насильницькі злочини. У згаданому вище проекті закону «Про амністію у 2016 році» законодавець пішов іще далі і передбачив цілковите звільнення від відбування покарання осіб, які вчинили тяжкі злочини, беручи участь в анти-терористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах антитерористичної операції у період її проведення, та отримали статус учасника бойових дій. Про мету прийняття таких законопроектів можна довідатись із пояснювальних записок до них, в яких, зокрема, зазначено: «проект Закону підготовлено відповідно до статті 92 Конституції України з метою прояву гуманізму держави у сфері виконання кримінальних покарань. Крім того, в умовах жорсткої економії державних коштів та значного дефіциту площ в установах виконання покарань, акт амністії дозволяє розвантажити місця позбавлення волі та зекономити бюджетні кошти на утримання осіб в таких установах» [2; 3].

У пояснювальній записці знаходимо підтвердження слів професора В. Бурдіна, який ще у 2011 році у своїй статті, присвяченій дослідженню інституту амністії в

Україні, зауважив: «На жаль, але на сьогодні можна стверджувати про те, що інститут амністії використовується фактично як засіб розвантаження працівників правоохоронних органів та вивільнення місць у переповнених на сьогодні кримінально-виконавчих установах, що звісно, аж ніяк не сприяє реалізації превентивної функції кримінального законодавства» [1, с. 336]. Варто погодитися з В. Бурдіним і у тому, що практика прийняття законів про амністію майже щороку є неприпустимою. Більше того, як влучно зауважив учений, «амністія для особи повинна бути неочікуваним «актом пробачення» вчиненого нею злочину. В іншому випадку амністія тільки породжуватиме відчуття безкарності і сприятиме рецидиву» [1, с. 336].

Підтримуємо також тих учених, котрі вважають, що амністія є доцільною у випадку істотної зміни політичної ситуації в державі для звільнення у зв'язку з цим осіб, переслідуваних за свої політичні переконання [4, с. 683–684], і, зрозуміло, що така амністія не може мати систематичного характеру. Крім того, вважаємо, що амністія може і повинна застосовуватися до осіб, котрих сама держава своєю протиправною діяльністю спровокувала до вчинення злочинів, як це відбулося 21 листопада 1996 року, коли був застосований закон «Про амністію осіб, які брали участь у масових акціях протесту проти несвоєчасних виплат заробітної плати, пенсій, стипендій та інших соціальних виплат». І це, мабуть, єдиний випадок, коли допустимо звільняти осіб від покарання (але не від відповідальності) за вчинення тяжкого злочину (крім злочинів проти життя, здоров'я, волі, честі, гідності, статевої свободи і недоторканості особи) на підставі закону про амністію. Звільнення ж осіб від відбування покарання за вчинення тяжких злочинів щодо мирного населення, навіть в умовах проведення антитерористичної операції, на нашу думку, є неприпустимим.

Підсумовуючи вищенаведене, вважаємо за доцільне звільняти від відбування покарання на підставі закону про амністію лише осіб, засуджених за злочини невеликої і середньої тяжкості, після відбуття ними не менше як $\frac{3}{4}$ строку призначеного покарання та за наявності згоди потерпілої особи на таке звільнення з таких причин:

1. Зважаючи на незначну суспільну небезпеку діянь, що вчинила особа: звільнення особи від відбування покарання за вчинення злочину невеликої і середньої тяжкості не повинно створити загрозу завдання істотної шкоди інтересам суспільства у майбутньому.

2. Зважаючи на мету покарання, яка є триединою: кара, виправлення засудженого і запобігання вчинення нових злочинів як засудженими, так і іншими особами, – що на момент звільнення мала б бути досягнута. Оскільки, відбувши $\frac{3}{4}$ строку призначеного покарання особа зазнає кари; є більша ймовірність того, що особа стане на шлях виправлення; відбуття саме $\frac{3}{4}$ (бо це більше, ніж половина) і буде попередженням від вчинення нових злочинів, як засудженими, так і іншими особами, а амністія не сприйматиметься як «огульне прощення».

3. На нашу думку, потерпілий повинен бути ключовою особою у кримінальному процесі при розгляді питання про застосування амністії, оскільки вчиненням злочину були порушені його законні права та інтереси, які держава повинна була захищати, але з тих чи інших причин не впоралася зі своїм завданням. Засуджений на момент його звільнення на підставі закону про амністію міг ще не відшкодувати заподіяну матеріальну та/або моральну шкоду потерпілому і таке звільнення без згоди на це потерпілої особи може призвести до неможливості відшкодування шкоди у майбутньому. Наприклад, засуджений

не буде офіційно працевлаштований і не матиме майна, на яке може бути звернено стягнення, хоча відповідно до п. 10 ч. 1 ст. 56 Кримінального процесуального кодексу України потерпілому гарантовано право на відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. З огляду на це, пропонуємо законодавчо закріпити положення про те, що в кожному конкретному випадку суд повинен запитувати згоду потерпілого на застосування амністії і лише у випадку отримання такої згоди звільняти засудженого. Вказане положення повинно стосуватися також близьких родичів та членів сім'ї померлої особи (смерть якої настала внаслідок вчинення кримінального правопорушення), які були визнані потерпілими в порядку ч. 6 ст. 55 Кримінального процесуального кодексу України.

Проаналізувавши чинне законодавство та низку законопроектів про амністію, доходимо до висновку, що амністію не можна використовувати як засіб для вивільнення місць у переповнених на сьогодні кримінально-виконавчих установах, а повинна застосовуватися з урахуванням ступеня тяжкості вчиненого злочину та інтересів потерпілих від злочину. З огляду на це, зроблено висновок про необхідність звільнення від відбування покарання на підставі закону про амністію лише осіб, засуджених за злочини невеликої і середньої тяжкості, після відбуття ними не менше як $\frac{3}{4}$ строку призначеного покарання та за наявності згоди потерпілої особи на таке звільнення.

Результати дослідження можуть бути використані для розробки законопроектів про амністію, а також у судовій практиці – для з'ясування спірних питань застосування інституту амністії – та підчас викладання кримінально-правових дисциплін у вищих навчальних закладах.

Список використаних джерел

1. Бурдін В. М. Окремі проблеми застосування амністії в Україні // Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2011. Вип. 54. С. 335–337.
2. Пояснювальна записка до законопроекту № 2118 «Про амністію у 2015 році» від 12.02.2015 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54019.
3. Пояснювальна записка до законопроекту № 4255 «Про амністію у 2016 році» від 17.03.2016 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58435.
4. 4. Энциклопедия уголовного права. Т. 10. Освобождение от уголовной ответственности и наказания. – Издание профессора Малинина. СПб: СПбГКА, 2008. 882 с.

References

1. Burdin, V. M. (2011). Okremi problem zastosuvannia amnistii v Ukraini. *Visnyk of the Lviv University. Series Law*, 54, 335–337.
2. *Jenciklopedija ugovolnogo prava. V. 10. Osvobozhdenie ot ugovolnoj otvetstvennosti i nakazanja* (2008). SPb: Izdanie professor Malinina.
3. Poiasniuval'na zapyska do zakonoproektu № 2118 «Pro amnistiiu u 2015 rotsi» vid 12.02.2015 r. Retrieved from: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54019.
4. Poiasniuval'na zapyska do zakonoproektu № 4255 «Pro amnistiiu u 2016 rotsi» vid 17.03.2016 r. Retrieved from: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58435.

*Стаття: надійшла до редакції 03.10.2016
прийнята до друку 20.10.2016*

SUGGESTIONS ON THE IMPROVEMENT OF THE INSTITUTION OF AMNESTY IN UKRAINE

G. Martynyshyn

*Lviv Institute of Economics and Tourism,
M. Mentsynskyi Str.,8, Lviv, Ukraine, 79000,
e-mail: martynyshyn_g@ukr.net*

Particular issues of the application of the institution of amnesty in Ukraine are covered in the article. Current legislation as well as a set of draft laws on amnesty are analysed, reasons for adoption of such laws and the criteria, which are used as the ground for determining categories of persons to be released, are found out. There is substantiated the necessity of application of amnesty only to those persons, who committed crimes of light and medium magnitude after they have served not less than $\frac{3}{4}$ of term of the prescribed punishment. Suggested provision is substantiated with the low social danger of committed actions, since person's remission of punishment for crimes of light and medium magnitude is not to make the threat of causing essential damage to interests of the society in the future.

The author supports the position of those researchers, who think that amnesty is appropriate in case of the essential change of the political situation in the state in order to release those persons, who were persecuted for their political views.

There are suggested the amendments aimed at the improvement of the legislative regulation of the application of amnesty in Ukraine considering interests of the person injured with a crime, since the convict could have not still paid material and/or moral damages to the injured person by the moment of being released on the ground of the law on amnesty, and his release without injured person's consent may lead to the impossibility of paying damages in the future. There is stated in the article, that the protection of rights of the injured persons should stay the main task of the state, since it is the state that did not provide its citizens with safety from wrongful trespasses. Such protection should lay not only in prevention of new crimes, but also in inevitability of the criminal liability and punishment for crimes already committed. Considering that, there is suggested to fix in the legislation the provision, according to which in each separate case the court should ask the injured person for his/her agreement to application of amnesty and release the convict only in case of getting such an agreement. Mentioned provision should concern also the close relatives and the members of family of the dead person (whose death was caused by a criminal offence), who were recognized to be injured persons. There is made a conclusion that amnesty cannot be used as the means of overpopulated gaols delivery.

Keywords: social danger, crime, punishment, injured person.